

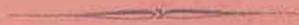
Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

ՀԱՅ ԵՐԵՒԵԼԻՆԵՐՈՒ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, ԽՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ, ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵԿԼՆ. ԵԿԼՆ.

1512-1912

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՄԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 400 ԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻ ԱՌԻՅՈՎ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԷՔԵՂ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

Կ Ա Ջ Մ Ե Ց

Վ. Գ. ՋԱՐԳԱՐԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

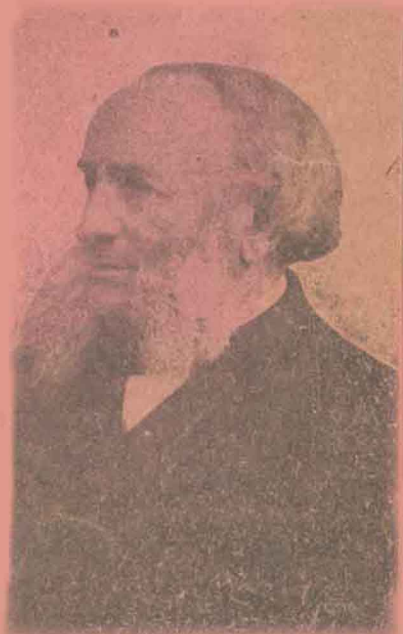
ԳՐԱԿ ԻՔՏ

117.	Յոզիաննէս Ասիրոս Տոսեան	3	Պատկեր
118.	Միհայէլ փառա Փարսազալ	1	„
119.	Սարգս պէլ Չամբան	2	„
120.	Մասրէս Ալմաստան	2	„
121.	Գեղար Սղիանան	2	„

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

Վ. Ե. Գ. ՋԱՐԳԱՐԵԱՆ ԵՂՐԱՐՔ

Կ. ՊՈԼԻԹՍ

ՏՊԳՐ. ՕՍՄ. ԳՈՐԾԱԿՑԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

1912

Յոզիաննէս Ալվազովսի ծովանկարիչ

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

Ե Ր Ր Ո Ր Դ Ն Ա Տ Ո Ր

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԷՅ ՏԱՏԵԱՆ

Վ Ա Ռ Օ Դ Ա Պ Ե Տ

1789-1869

Մեքենագիտական ճիւղին մէջ իր օգտակար աշխատութիւններով հանրածանօթ, Օսմ. կառավարութեան այնքան օգտակար ծառայութիւններ մատուցանող և Ազգին ու հիւանդանոցին սատարող Յովհաննէս Տատեան ծնած է Պօլիս Ազապը գիւղին մէջ 1789 Փետրուար 4ին :

Իր հայրը Տատ Առաքել Ամիրա՝ որ վառօգապետ էր, ջանաց խնամեալ կրթութիւն մը տալ իր զաւկին և զանազան ուսուցիչներու և Մխիթարեան Հայրերու դաստիարակութեամբ կրթեց իր զաւակը :

1813ին իր հօր մահուանէն յետոյ Յովհաննէս իր մտնէ վառօգարանի ծառայութեան մէջ :

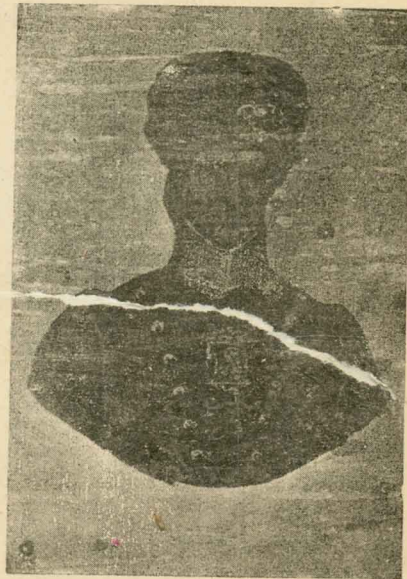
1820ին Պէյքօղի թղթի գործարանին տեսուչ կ'անուանուի, այս գործարանը հաստատած էր Առաքել անուն հայ մը որ Վիեննայի մէջ սովորած էր այդ արհեստը :

1829ին կը թողու թղթի գործարանը և կը հարէ հրացանին երկաթները ծակելու մեքենայ ըլլալ :

1832 Մարտ 7ին իր եղբոր մահէն 3 օր ետք կայս. Իրատէով Յովհաննէս պէյ Ազապըրի վառօգարանին վառօգապետ կ'անուանուի :

Յովհաննէս պէյ այդ պաշտօնին կոչուելէն ետք սոյն պաշտօնարանի ղօժտուի եւրոպական

նորագոյն ուսումնասիրութիւններէ : 1835ին ճամբորդութիւններ ալ կ'ընէ Եւրոպա, ուր նո-

294.— Յովհաննէս պէյի երիտասարդութեան պատկերը

րանոր կատարելագործումներէ և գիւտերէ կ'օգտուի և 1836ին կը վերադառնայ ի ձեռին ուսնենալով վկայականներ :

Սուլթան Մէճիտ բարեփոխատակ Կայսրը շափուզանց գո՛հ մնալով Անոր գործունէութենէն քանիցս վարձատրել ուզած է զինքը սակայն ինք ճշմարիտ ազգասէր մարդ միակ փափաքը ունեցած է Հիւանդանոցի հացի և մսի պարէններուն յաւելումը և քանական բարեգործական գործեր :

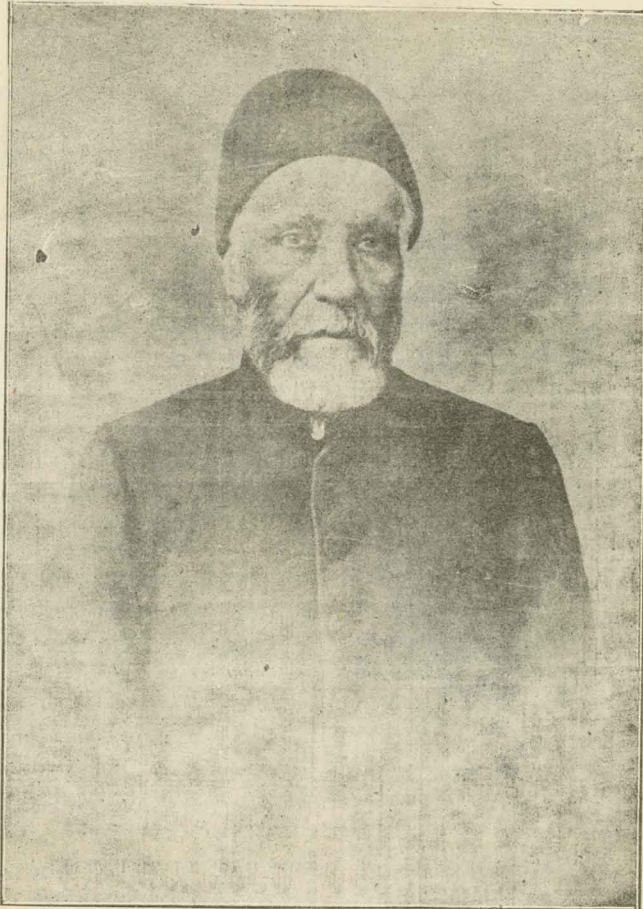
Հիմնած է Ազատլըի և Մաքրիգիւղի Ս. Աստուածածին եկեղեցիները . նարը գարուի

խաղրուելով ի Մաքրիգիւղ թաղուեցաւ իր շինած եկեղեցւոյն շրջափակին մէջ :

Ունի անտիպ հեղինակութիւններ :

Իր շինել տուած եկեղեցիներու մասին ունինք հետեւեալ ծանօթութիւնները .

Ազատլը .— Այս եկեղեցւոյն հիմնարկութիւնը տեղի ունեցած է 1835 Յուլիս 28ին՝ Ստեփաննոս Աղաւնի Պատրիարքի օրով . Յովհաննէս

296.— Յովհաննէս պէյի ծերութեան պատկեր

և Մաքրիգիւղի վարժարանները և Իզմիտի մէջ դպրոցներ , անդամ եղած է 1847ի և 1853ի Ազգ. գերագոյն ժողովներուն :

Վենետիկի Միլիթարեան միաբանութեան մեծահարուստ նուէրներ բրած է և շատ մը գրքեր և քարտէսներ ապել տուած է :

Յովհաննէս Պէյ Տատեան 1869 Ապրիլ 18ին իր մահկանացուն կնքեց Պէշիքթաշի մէջ և փո-

Ամիրա Տատեան ի յիշատակ իր հօրը՝ շինութեան բոլոր ծախքերը տուած է , օծումը կատարուած է 1837 Ապրիլ 25ին :

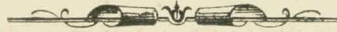
Մաքրիգիւղ .— Անա արձանագրութիւնը այդ եկեղեցւոյն «կառուեցաւ յանուն Ս. Աստուածածնայ եկեղեցիս արդեամբ Տատեան աղնուազարմ Յովհաննէս պէյի յամի Տեառն 1844 Ապրիլ 7 : 1889ին իր ժառանգորդները հիմնեցին

Ազգ. վարժարանը՝ որ անկէ ի վեր կը կոչուի Տատեան վարժարան :

Իր արժանաւոր զաւակն էր Յարութիւն փաշա Տատեան որոյ մասին սլննի խօսինք ըստ կարգին :

ԱՂՅԻԻՐՆԵՐ. — Բազմավեկ 1869 էջ 160 եւ

1884 էջ 59. — Արեւոյս սարահան 1844 թ. 174 եւ 175. — Մասիս. Մանգու մե 1869. — Ընդարձակ օրացոյց (1900) էջ 143. — Սուրհանդակ 1900 Ապրիլ 7. — Քէէկան, պատմութիւն Հիւանդանոցի (1888). — Կենագր. Պեղեանի (1863). — Մտտեմագիտութիւն (1882) հն. հն.

ՄԻՔԱՅԷԼ ՓԱՇԱ ՓՈՐԹՈՒԳԱԼ

1842-1897

Հմուտ անտեսագէտն և Կայսերական Անձնական Գանձուն նախարարն Միքայէլ փաշա ծնած է 1842ին Օրթագլուղի մէջ, զաւակն էր Փորթուզալ Յովնէփի որ փողերանոցի մէջ պաշտօնեայ էր և իր զիւղին մէջ պատուաւոր անձնաւորութիւն մը : Միքայէլ իր նախնական ուսումը Օրթագլուղի Հայ Կաթողիկ վարժարանին մէջ ստանալէ ետք, աշակերտած է նաեւ մեծանուն Պէշլըթաչլեանի : 1852 ին կ'անցնի Փարիզ, ուր Մուրատեան վարժարանի մէջ կը ստանայ իր բարձրագոյն ուսումը աշակերտելով Հ. Այվազովսքիի, Թրեանցի, և Ալիշանի. սիրելի հանդիսանալով անոնց՝ իր ջանասիրութեամբ :

Պոլիս վերադառնալով գնահատուեցաւ բարձր դասակարգէն և դաստիարակ կարգուեցաւ անոնց զաւակաց, իր լիզուագիտութեամբ պետական անձանց ուշադրութիւնը գրաւեց և Բ. Դրան մէջ թարգմանի պաշտօնին կոչուեցաւ, ատեն մը ետք նոյն պաշտօնով Կրեաէ գնաց Մեծ Եպարքոս Ալի փաշայի հետ : Այդ պաշտօնին մէջ յաջողութիւն ցոյց տալով վերադարձին մեծ թոյակով Պօլսոյ մաքրատան վերատեսչի օգնական եղաւ և սոյն գործին մէջ մեծամեծ ծառայութիւններ մատոյց տէրութեան իր հնարագէտ հանձարովը, որովհետեւ ինք ծրագրած էր լրագրաց դրույթի և դրույթով աւելցաւ տէրութեան գանձը : Գրեթէ 12 տարի ցարունակ հաւատարմարար ծառայելով մաք-

սային գործերու մէջ, աւելի բարձրագոյն դիրքի արժանացաւ անուանուելով խորհրդական Ելեւմտից նախարարութեան :

Սոյն պաշտօնին մէջ ևս ցոյց տալով անձնուէր գործունէութիւն վեհ, Սուլթանի յանձնարարութեամբ Երկրագործական Դրամատուն մը հաստատեց որուն վերատեսուչ անուանուեցաւ. մեծ աշխատութիւն թափած է այս ձեռնարկին համար և յաջողութիւն ձեռք բերած է արքունի դպրոցներու ուսուցչութեամբ իր հասցուցած աշակերտները ծառայեցնելով նոյն հաստատութեան մէջ :

Սոյն պաշտօնավարութեան միջոցին ցոյց տուած յաջող գործունէութիւնէն, աէրութեան բարձրատախճան անձանց ուշադրութիւնը գրաւելէն զատ, Սուլթանին ալ մեծ համարման արժանացաւ որ Յակոբ փաշա Գաղաղեանի մահուանէն ետք անուանեց զինքը նախարար Անձնական գանձուն :

Քիչ ետք ընդունուեցաւ վէզիրութեան բարձրագոյն աստիճանը, ունէր նաեւ Օսմանիէ, Մէճիտիէ, Իմթիազի ոսկի և արծաթ և ուրիշ տէրութեանց բազմաթիւ պատուանշանները :

Այս բարձր պաշտօններէն զատ ունէր նաեւ Օսմանց բարձրագոյն հսկողութեան պաշտօնը Կայսերական իշխանաց վրայ :

Կարճ եղաւ մեծանուն ելեւմտագէտին կեանքը և 1897 Նոյեմբեր 6ին կիւքեց իր մահկանացուն. իր յուղարկուորութիւնը «համազգային

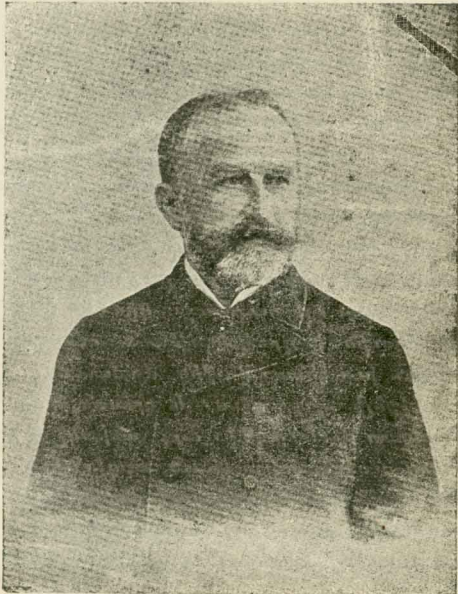
վշտի ընդհանուր արտայայտութիւն մը եղաւ» . կը գրէր Բիւզանդիոնի :

Անա թէ ինչ կը գրէ Հ. Յով: Թորոսեան Բագմալիայի (1898) առաջին պրակին մէջ :

«Մեծ և նշանաւոր անձանց աչքի զարնող թերութիւն մ'է բարձրամասնութիւնն, որով իրենցմէ գուրս ուրիշ մեծ և բարձր բան չեն սեւաներ, արնամարտն աչօք կը նային իրենց չուրջը, միշտ տակերով ծածկուած՝ անմասնելիք են սյուղ» . — այդ թերութիւնը չունէր Միքայէլ փաշա: Բնասանի էր այն ամէնուն հետ որք իրեն կը մտանային . չգիտեմ ինչպիսի շարք մը կը փայլէր նորա բոլոր անձին վերայ, որով կը մեղմէր իւր գէմքին վերայ բնութեան գծած լրջութիւնը կամ խստութիւնը, — աշխուհիւն մի՛ որով սիրելի էր ամենուն՝ աւանց պատկառանքէն բան մի պակասելու: Հաստատամիտ էր՝ աւանց յատու լինելու, ինչպէս կը վկայեն զինքը շատ մտաէն ճանաչողք, մանաւանդ «կըր բանի խորը քննելով՝ իմանում էր նորա ճշգրտութիւնը, պէտք էր որ իր ստամին վրայ նստատա մնար»: Արդար և անաչտու էր նա գնահատելու մէջ ուրիշի արժանիքը կամ ո՛չ . չգիտէր ճերմակին սեւ բակ կամ սեւին ճերմակ թէ և իւր բարեկամը լինէր կամ թշնամին: Երբեք նա կենաց մէջ հետամուտ եղած չէ որսաւոց, պաշտօններու, — յերասի հազուագիւտ առաքինութիւն աշխարհի վերայ, — բնականաբար կը փախչէր անոնցմէ՝ ինչպէս մարդ իւր ստուերէն, և նոքա միշտ իւր ետեւէն կը վազէին և կը հասնէին: Այդ ընթացքին մէջ կրթէք մասն ունեցած չէ բախան, կամ արիւ ժարդկային ճնարքներ, այլ լոկ իւր ձիրքերն, հաւատարիմ ծառայութիւնն և ժիր գործօնէութիւնն եզան որ զինքը այնչափ բարձրացուցին: Եթէ կրցաւ օտարաց դաւակներուն ճարտար գաստարակ լինել, կրնանք երեւակայել թէ ինչպիսի՛ եղաւ իրեններուն . այդ յայտնի է նորա ընտանիքը մտաէն ճանաչողներուն: Անկեղծութիւնն իւրակ անբաժան էր՝ ինչպէս իւր չուքն . խօսքը՝ մտաց թարգմանն էր, գէմքը՝ սրտին . կ'ըսէր ճշմարտութիւնը՝ ուր որ նարկ էր, զի ոչ մէկէ կրկիւղ սենէր և ոչ շահ . որուն որ կարող էր՝ բարիք կ'ընէր, իսկ ուր չէր կարող՝ անտախ խոտամամբք կամ յոյսերով չէր խաբեր զայլս: Ամէն գործի մէջ իրեն առաջնորդ ընտրած էր խիղճը, և նպատակ՝ հասարակաց օգուտը և անձին ստոյգ պատիւը: Հաւատարակէս թէ իւր պաշտօնական գործերուն և թէ պարսուց

մէջ ճիշդ էր և վերին աստիճանի կարգապահ, և չգիտէր ճղճգել՝ ուշայնել դանոնք . նոյնը կը պահանջէր նա և իւր ստորակարգ պաշտօնականերէն:

Միքայէլ փաշա՝ իւր ունեցած բազմակողմանի հմտութեամբն եւս՝ ազգերնուս մէջ հաղուազիւտ անձերէն մին էր . և սա կը կազմէ իւր կրթող աւաւելութիւնը: Թափանցող և սուր միտք, խօսակցութիւնը՝ յստակ և արամաբան, ձայնը՝ հնչուն և զօրաւոր, ոճը՝ սեղմ և ախորժելի, գէմքը՝ վեհ, և կերպը՝ ծանր: Այս ամէն բան ի մի գալով, խօսած պահուն՝ անդգալի կերպով՝ այնպիսի հեղինակութիւն մի կ'առ

297.— Միքայէլ փաշա Փորթուզալ

նուր, այնպէս կը գիւթէր ունկնգիրը, որ կարծես ուսուցիչ մ'էր որ կը վարդապետէր և դուստրպուած էիր աշակերտի դեր խաղալ: Մայրենի լեզուն պէս քաջ կը հասկնար, կը խօսէր և կը գրէր սաճկերէն, անդլիերէն և գաղղիերէն . լեզուն ալ մաքին նման ճկուն և բեղմնաւոր էր: Իրեն սիրած մամադիտութիւնք էին անտեսական և ելեւմտական գիտութիւնք, որոց մտաին ճառօղ հեղինակ և զիրք չկայր՝ որ իրեն ծանօթ չլինէր: Արդէն տարիներէ ի վեր ուսուցչութիւն կ'ընէր Իրաւագիտութեան և Քաղ. օրէնագիտութեան, կայսերական Միլիթի վարժարանին մէջ, որով կրցաւ այդ ճիւղերուն

ձեռնհաս պաշտօնեաներ հասցունել տէրութեան : Այդ մասնագիտութեան մէջ էր իւր գլխաւոր գաղտնիքն . որով արժանացաւ այնպիսի համակրանք վայելել և փախուկ պաշտօններ վարել՝ այնքան փոթորկալից ժամանակներու մէջ : Սակայն լոկ դոցա մէջ չէր ամփոփուած իւր հմտութիւնն . հաւասարապէս իմաստասիրութեան և պատմութեան , օտար ազգաց գրականութեան , և բարձրաստիճան անձին վայել և կարեւոր ամենայն ուսմանց և գիտութեանց տեղեակ էր նա : Սուր, կտրուկ, իմաստալից տեսութիւններ կ'ընէր ամէն կարգացածին և լսածին վերայ , այնպէս որ ինչ գիտութեան մասին որ խօսէր՝ նոյնին մասնագէտ պիտի կարծուէր : Իւր տանը գլխաւոր դարձըն էր ճօն գրատունն , զոր և պարծանքով կը ցուցնէր բոլոր այցելուաց , ուր՝ առանձին առանձին դարաններուն մէջ՝ կարգով և ճաշակով զետեղուած էին հազարի չափ այլեւալ նիւթոց վերայ ճառող հատոյններ , զորս մի առ մի — անհաւատալի բան — թերթեր՝ ընթերցելու և ուսումնասիրելու էր , որուն անժխտելի ապացոյց են այն ամէն դիտողութիւնը , որ կը զանուիրն նշանակուած նոցա շատերու լուսանոցքին վերայ : Սակայն նորս գլխաւոր ուշը գրաւեր էր մայրենի լեզուին և զրականութեան ուսումն , որ և մինչև իւր կենաց վերջին ժամանակը՝ իրեն միակ սիրելի պարագլուսն և զրօսանքն էր եղած ազատ ժամուց մէջ : Այդ անխոնջ և բազմամեայ ուսումնասիրութեան արդիւնք է՝ իւր միակ անգին գրուածքն Եղիշէի մասին , զոր ժառանգութիւն թողոց ազգիս բանասիրաց , և որուն նշարներ տեսեր են և պիտի տեսնեն նաև

ներկայ թերթիս մէջ մեր ընթերցողներն : Սա՛ ինամով եղած ուսումնասիրութիւն մ'է մեր ամենէն աւելի սիրելի պատմիչին վարուց և զորքին , յորում ցոյց կուտայ հեղինակն իրեն բովանդակ հմտութիւնը , և կը ներկայանայ մեզ միանգամայն լեզուարան , պատմագէտ , բանասէր , կրօնագէտ և քաղաքագէտ : Այդ մեծ աշխատութեան համար կարեւոր եղած ամենայն միջոցները ձեռք բերելու էր նա , ինչպէս կը վկայեն նոյն գրութեան ծանօթացող անձինք , զիրք , ըստարան , աշխարհացոյց , պարսիկ և հնդիկ կրօնից վերայ ճառող մատենաք : Յուսամք թէ այդ գրութեան մէջ լուծած պէտք է լինի շատ ինդիքներ որոնք մերթ ընդ մերթ ծագել են և վերջերս այլ ծագեցան բանասիրաց մէջ . հետեւաբար շատ մեծ օգուտ և ծառայութիւն պիտի մատուցանէ մեր ազգային գրականական պատմութեան , և բանասէրք հետաքրքրութեամբ կը սպասեն նորս հրատարակութեան : Միքայէլ փաշա , հմուտ լինելով նաև պարսկերէն լեզուի և պարսից Գ-Յ դարու կրօնական և քաղաքական պատմութեան , — որոնք անձուկ աղերս ունին իրեն ուսումնասիրած գործոյն հետ , — ի հարկէ մեր մէջ ամենէն աւելի ձեռնհաս անձն էր այդ աշխատութեան :»

Սոյն Եղիշէի քննադատական ուսումնասիրութիւնը հրատարակուած է Վենետիկի Միսիթարեան տպարանէն 1905ին :

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ. — Բազմավեպ 1898 Ա. պրակ. — Յիւստակ Միխայէլ Փորբուզալ փառայի 1898. — Բիւզանդիոն 1897. — Մասիս 1897. — Մարկոս Աղաբէկեան. — Օտար բերքեր եւն .

ԱՐԹԻՆ ՊԵՅ ԶՐԱՔԵԱՆ

1800-1859

Սուքիաս Զրաքեան՝ որ Եգիպտոսի փոխարքայ Սուհամէտ Ալի փաշայի որդւոյն Թօսուն փաշայի վաճառականական գործերու մաստիարարն էր , 1812ին երբ իշխանը մեռաւ , Պօլսէն Եգիպտոս փոխադրուեցաւ . 1814ին ալ իր ընտանիքը Գահիրէ իր քով կանչեց : Սուքիասի

զաւակը Արթին պէյ ծնած էր 1800 ին Պոլիս , հազիւ 12 տարեկան էր և արդէն հմուտ էր հայերէն , թուրքերէն և իտալերէն լեզուներու . ուսած ըլլալով Պօլիս դպրոցի մը մէջ , Արթին պէյ օգնական եղաւ իր հօր սեղանաւորական և վաճառականական գործերուն , զոր կը կատարէր

298.— Արթին պէյ Զրաբեան, ուսանող Փարիզի մէջ 1826ին

ի նաչիւ թօսուն փաշայի պաշտօնարանին :

1818ին Մուհամմէտ Ալի վարժարան մը բացաւ յատկապէս Ապրաս իշխանին կրթութեան համար սահմանուած, ուր ուրիշ քանի մը տղաքներ ևս դրաւ իրը իր խնամքով : Արթին պէյ և իր եղբայրը Խոսրով պէյ այդ աշակերաններուն մէջ կը գտնուէին : Մուհամմէտ Ալի երբ առաջին անգամ վարժարան այցելեց Արթին պէյի ջանասիրութեան և արեւելեան գրականութեան մէջ բրած յառաջդիմութեանը համար բիւրպէի խամիսէ (գօրապետութեան) աստիճանը նորոնց : 1825ին Ապրաս իշխան թողուց վարժարանը, այն ատեն Արթին պէյ և իր եղբայրը ևս իրենց ընկերներուն հետ փոխադրուեցան Քասր-էլ-Այնի կոչուած վարժարանը :

1826 Ապրիլ Յին երկուեղբայր ալ միւսներուն հետ Ֆրանսա զրկուեցան փաշային հրամանաւ և առաջնորդութեամբ Պ. Յովարդի : Ֆրանսայի մէջ Արթին պէյ քաղաքական և ելուստից անտեսութիւն, վարչական, վաճառականական

և համազգային օրէնքները ուսաւ Պ. Պ. Յովարդի և Մակկարէլ ուսուցիչներու իննամբին տակ :

Արթին պէյ 1834 Սեպտեմբեր 14ին Եգիպտոս վերադարձաւ սոսման ընդարձակ պաշարով մը, իր նայրը մեռած էր և մայրը ու քոյրը Մէհմէտ Ալիի սահմանած թոշակով կ'ապրէին :

Փաշան պատերազմի պաշտօնատան մէջ դրաւ զինք սող գօլ աղասի (գօրապետի օգնական) աստիճանով և իր եղբայրն ալ՝ Խոսրով պէյը իր քով առաւ :

Նոյն ժամանակ Արթին պէյ սկսաւ ֆրանսերէն պատերազմական արուեստի գրքերը թուրքերէնի թարգմանել, այդ ատենները թուրքերէնը Եգիպտական կառավարութեան պաշտօնական լեզուն էր և սովորաբար բանակին սպաներուն մէջ կը գործածուէր :

1835ին Արթին պէյի յանձնուեցաւ անտեսութեան և թարգմանութեան վարժարանին տեսչութիւնը, զոր Մէհմէտ Ալի փաշա Գահրէի միջնաբերդին մէջ հաստատած էր :

Արթին պէյի յանձնուեցաւ նաև կազմակերպութիւնը ճարտարապետաց վարժարանին, որ յետոյ փոխադրուեցաւ Պուլսք և կոչուեցաւ բազմաունեսից դպրոց :

Վեց ամիս ետք փաշան զսրբոյն տեսուչ անուանեց Եուսուֆ Հիքէքեան պէյը որով Արթին պէյ նորէն պատերազմական պաշտօնարանին մէջ մտաւ և միջնաբերդի վարժարանին տեսչութիւնը նորէն ձեռք առաւ՝ հազարապետի աստիճանով և անուանուեցաւ նաև անդամ պետութեան մեծ ժողովոյն :

Այդ ժողովոյն մէջ նշանաւոր եղաւ բազմութիւ կրիտասարգ ընկերակցաց հետ, իբր հակառակորդ Եէնիշէրեաց և Մամուլքաց հին ոգով լցուած յետադիմական տարրերու :

Արթին պէյ այնքան մեծ հմտութիւն ցոյց կուտար այդ ժողովին մէջ որ փաշան՝ Արթին պէյի կարծիքը նախ իմանալ կուզէր որոշում մը տալու համար։ Արթին պէյ որպէս զի յիշեալ հաշուակ կուսակցութեան արգելքներուն յաղթէ և իր փրօջ չաճուն ու պատուոյն ծառայէ, թուրքերէնի կր թարգմանէր ամբողջ գրքեր որոնք ժողովոյ վերաբերեալ վարչական խնդիրներու վրայ կը ճառէին :

Թարգմանիչ զկնի կը կարգար մեծանուն փաշային, որ բմբռնելով անոնց կարևորութիւնը կը հաւանէր յատաճգիմական որոշումներու և այս իսկ պատճառաւ Մուհամմէտ Ալի փաշա Եգիպտոսի անտեսական կազմակերպութեան շատ օգտակար եղած է :

1836ին ժողովին գործերը շառնալով Արթին պէյ առաջարկեց որ մեծ ժողովէն զատ կազմուի նաև յանձնաժողով մ'ալ, ինչ որ ընդունուեցաւ և պատերազմական նախարար Մուխթար պէյի վարչութեան ներքեւ կազմուեցաւ :

Երբ 1839ին Կարապետ պէյ Նուպար, որ Մուհամմէտ Ալիի թարգման քարտուղարն էր մտաւ, Արթին պէյ յաջորդեց նոյն պաշտօնին միջալայի (գնդապետ) աստիճանով, իսկ եղբայրը Սոսրով պէյ ալ երկրորդ քարտուղար եղաւ :

Արթին պէյ մեծ յաջողութիւն ցոյց տուաւ նաև սոյն պաշտօնին մէջ :

Բոլոր թղթակցութիւնները արտաքին թէ ներքին ինք կը կատարէր, ըլլար Պոլսոյ, ըլլար Եւրոպական տէրութեանց հետ, նոյն ժամանակէն սկսաւ արաբերէն լեզուն գործածուիլ անտեսական և երկմտական յարաբերութեանց մէջ :

Ասորոց պատերազմին ժամանակ (1839—41) քաղաքական ամէն զիջուածներու հոգին դարձած էր :

1841ին Արթին պէյ Մէհմէտ Ալիի կողմէ պատգամաւոր գնաց Փարիզ և Լոնտոն, և ծանօթացաւ պետական նշանաւոր մարդոց հետ, սրոնց հետ բարեկամական յարաբերութիւններն պահեց մինչև իր մահը :

Նոյն պատգամաւորութեան միջոցին Մէհմէտ Ալիի հետ իր ունեցած թղթակցութիւնները կը վկայեն թէ երեւելի պետական մարդիկ ինչպէս կը յարգէին և համարուին ունէին Եգիպտոսի վերանորոգչին վրայ, և Ֆրանսայի ուսուցիչ կրիտասարգք մանաւանդ Հոյսայիք կարևոր դեր մը կուեննային Եգիպտոսի յառաջդիմութեան մէջ, արդէն Բ. Դրան հետ եղած հաշուութեան պայմանաց մէջ Մէհմէտ Ալի մեծ խորապիտութիւն ցոյց տուեր էր Պօլսս պէյը արտաքին գործոց պաշտօնեաց անուանելով և սրու մահէն ետք այդ պաշտօնը յանձնուեցաւ Արթին պէյի :

Արթին պէյի թղթակցութիւնք օգտակար և գան Մէհմէտ Ալի փաշայի որ սեղեկացաւ թէ Եւրոպոյ պետութիւնք ինչ կը մտածեն իրեն նկատմամբ՝ Եգիպտոսի պատական այդ վտանգաւոր շրջանին :

Նոյն միջոցներուն էր որ բարեկամացաւ մեծանուն Բէշիտ բաշայի հետ՝ որ Ֆրանսայի Լուի Ֆիլիպ թագաւորի ատեն Բարթիլ գեւպան էր Սուլթան Մէհմէտի կողմէ և յետոյ մեծ եպարքոս եղաւ : Այս բարեկամութիւնը հետզհետէ աւելնալով Արթին պէյ կրցաւ իր միջնորդութեամբ հաշտեցնել իր տէրը Մէհմէտ Ալի՝ Սուլթան Սալաիւ Մէհմէտի հետ և զերազուց անոր սրբւոյն Սալիտ փաշայի ուղեւորութիւնը ի Պօլսս և յետոյ 1845ին ալ Մէհմէտ Ալի փաշայի ուղեւորութիւնը դէպի Պօլսս :

1844 Յուլիուար ամսուն մէջ Արթին պէյ ֆէրիքի աստիճանաւ արտաքին գործոց և վաճառականութեան նախարար անուանուեցաւ Պօլսս պէյ Եուսուֆի վախճանումէն ետք :

Այս բարձր պաշտօնին մէջ Արթին պէյ քաղաքական փափուկ պարագայներու մէջ կրցաւ վերցնել վաճառականական մենալաճաւոր և աւելի ազատ դրութեան մէջ դրաւ երկիրը, այդպէսով վերցաւ մենալաճաւոր որ անցեղոյն մէջ թէեւ օգտակար եղած էր, սակայն նոյն ժամանակուան համար վտանգաւոր կ'ըլլար և արգելք վաճառականութեան ու վնաս կը պատճառէր Եգիպտոսի կառավարութեան :

Այս փորձերու արդիւնքը եղաւ հետզհետէ
ամող զարգացումը ներածուած ու արտածուած
ապրանաց որոնք քաջալերեցին Մէհմէտ Ալի
փաշան շարունակելու միշտ վաճառականական
ազատ քաղաքականութիւնը :

Սուրով պէյ ալ շատ նպաստաւորուեցաւ իր
եղբորմէն , նախ քարտուղար—Քարգման և յե-
տոյ փոխարքային պաշտօնարանին պետ եղաւ :

Այս կարեւոր բարենորոգութիւններուն
պատճառաւ Արթին պէյ Եգիպտոսի և Եւրոպայի
բոլոր վաճառականական ընկերութեանց և սն-
ձերու համակրութիւնը գրաւեց և իր մեծ ար-
ժանիքը գնահատուեցաւ : Իր ըրած լուրջ բա-
րենորոգմանց շարքին մէջ կրնանք աւելցնել
նաեւ ինչ որ բրաւ ելեւ մտից հաշուակալութեան
մէջ զոր ուրիշ մասնական պաշտօններու հաշուա-
կալութեանց նեա կապեց՝ յարմարացւց . ինչպէս
են մաքսատանց , անյազիրներու , հեռագրաց ,
թղթատարութեանց , վաճառականական աս-
կաններու և Եւրոպայի մէջ եղած Եգիպտոսի
ուսանողաց դպրոցական ծախուց մատակարար-
ութիւնք :

Անգղիական ընկերութիւն մը դաշնադրու-
թեան մը զօրութեամբ 1825էն ի վեր կր կա-
տարէր Մահմուտիէ ջրանցքէն դէպի Հընդկաս-
տան շողենաւային սպասարկութիւնը : 1845ին
Պեննսուլար շողենաւային ընկերութիւնը հն-
տամուտ եղաւ այդ փոխադրիչ ընկերութեան
տեղը անցնելու որուն փոխարքային նեա ունե-
ցած սլայմանաժամը աւարտելու մօտ էր :

Արթին պէյ գուշակելով այն անպատեհու-
թիւնները որք կրնային սպազային յառաջ գալ
այս փոխանակութեամբ , յորդորեց իր աէրը որ
եա աւնէ տրուած արտօնութիւնը և պետութիւ-
նը ինք ընէ այդ ծառայութիւնը և իրաւ ալ
1846ին սկիզբները ընիկ տեղացիներէ յաջողեցաւ
կազմել փոխադրութեան ընկերութիւնը որ մեծ
հուշակ ունեցաւ իր մատուցած զիւրութեամբ :

1848ին Մէհմէտ Ալի փաշա հիւանդանալով
բժշկաց խորհրդով ճամբորդութիւն մը ըրաւ
Եւրոպա , իրեն ուղեկցեցաւ նաեւ Արթին պէյ ,
սակայն քիչ վերջ , Մէհմէտ Ալի իր իմացակա-
նութիւնը բոլորովին կորսնցուցած ըլլալուն Ե-
գիպտոս վերադարձան :

Մինչեւ Մէհմէտ Ալիի մահը Արթին պէյ շատ
անգամ անոր քով կ'երթար որ կը ճանչէր միայն
զինքը և որու նեա կը տեսնուէր զանազան
դիպուածներու վրայ :

Իպրահիմ փաշայի եւսմանայ իշխանութեան

միջոցին Արթին պէյ պահեց իր նախկին պաշա-
նը ու զիրքը :

Իպրահիմ փաշայի մահուանէն վերջ Ասորոս
փաշա Եգիպտոսի փոխարքայ ըլլալով Արթին
պէյ մնաց իր պաշտօնին մէջ և ապա շատ ան-
գամ դեսպանութեան գնաց Պօլիս և իր վեր-
ջին դեսպանութեան միջոցին Սուլթանէն ստացաւ
քաղաքական ամէնէն բարձր աստիճանը՝ որ
կրնար սրուիլ քրիստոնեայ հպատակի մը , այն
է՝ բիւրպէի պալա (1849) :

299.— Արթին սէյ Զրաքեան 1853ին

Երբ 1850ին Ապպաս փաշան փոխարքայ էր ,
Արթին պէյ ստիպուեցաւ թողուլ իր պաշտօնն
ու Եգիպտոսը և ապաստանիլ Պօլիս ուրիշ
բարձրաստիճան անձնատրութեանց և փոխոր-
քայական գերդաստանի իշխաններու նեա :

Արթին պէյ չորս տարի հոն և երկու տարուոյ
չափ Փարիզ մնալէն ետք երբ Սայիտ փաշա
փոխարքայական գահը բարձրացաւ , Եգիպտոս
կանչուեցաւ և իրեն առաջարկուեցաւ նորէն ար-
տաքին զօրծոց և վաճառականական նախարարի
պաշտօնները , բայց ինք նկատելով որ ազատ ու
անկաշկանդ չլիտի կարենայ սշխատիլ , չընդուն-

նեց և անպաշտօն նախարար ու փոխարքային մտերիմ խորհրդականն եղաւ : (1854)

Սայիտ փաշայի իշխանութեան առաջին տարիները մինչև 1857 թուական, Արթին պէյ իր բոլոր զօրութեամբ ընդդիմացաւ Պ. Լէսէքսի ծրագրին՝ Սուէզի պարանոցին բացման արտօնութիւնը ընդունուելուն :

Իրեն համակարծիք էր փոխարքային եղբորորդին Մուսթաֆա Ֆաղլլ փաշա, բայց հակառակ աննոց ջանքին Պ. Լէսէքս զատը վստակեցաւ փոխարքային առջև, շնորհիւ Նաբուէոն Գ. կայսեր և Մուռնի պաշտօնէին օգնութեան և զօրաւոր պաշտպանութեան. «ստոր վրայ փոխարքային հրամանաւ, իշխան Մուսթաֆա փաշա և Արթին պէյ ստիպուեցան թողուլ Եգիպտոսը, տեսակ մը աքսոր, որով Արթին պէյ Փարիզ մեկնեցաւ 1857ին :

Գանի մը ամիս վերջ երկու քն ալ Եգիպտոս կանչուեցան. Սուէզի պարանոցին պեղումը արդէն կատարուած դործ մ'էր, և ընկերութիւն մը կազմուելու վրայ էր ընդգէմ Բ. Գրան վճռոյն և առանց անոր հաւանութեան :

Արթին պէյը՝ ջրանցքի բացման ընդդիմութիւնը բարձրագոյն շահերու մտածումէն յառաջ կուգար. որով միանգամայն կը յայտնուէ իր քաղաքագէտ միտքը, միայն ինքը չէր այս ընդդիմութիւնը ընող, այլ և Օսմ. պետութեան բարեկամ ուրիշ քաղաքագէտներ ևս : Երբ Լըսէֆա Լոնարա գնաց Սուէզի ջրանցքի բացման խորհրդով և յոսոյսով ծրագրիւ յայտնելու համար Լորտ Պալմերստոնի և Անգլիական Ազգին, իր առաջարկը շատ ցրտութեամբ կ'ընդունուի : Լ. Պալմերստոն յայտնապէս կը գեկուցանէ որ Անգլիոյ կառավարութիւնը բոլորովին հակառակ էր այդ խորհուրդին, որովհետև այդ ջրանցքը բաժնելով զԵգիպտոս Օսմանեան պետութեան ամբողջութենէն, միշտ վտանգ մ'էր իրական բաժանման, որուն ինքզինքը մեծապէս հակառակ կը ցուցնէր այն տտեն Անգլիա. Թէ Լորտ Պալմերստոնի և Արթին պէյի այս վախը որչափ բանաւոր էր, ժամանակը ցոյց կուտայ արդէն : Բայ աստի Արթին պէյ գիտէր որ այդ ջրանցքին ծախուց բաւական չէր միայն Եգիպտոս և Օսմանեան պետութիւնը, հետևաբար պէտք պիտի բլլար օտարաց դիմել,

և այն ատեն պահանջատէրք կարող չէին միշտ անվերջանալի պահանջներ ունենալ :

Իր ընդդիմութիւնը վաճառականական մասին չէր, այլ ուրիշ քաղաքական բարձրագոյն անսակէտներու համար :

Արթին պէյ 1840ին ամուսնացած էր իր հօրեղբոր աղջական Ջրաքեան Կատարինէի հետ և ունեցած երկու որդի՝ Եագուպ Արթին փաշա նախարդ կրթական նախարար Եգիպտոսի և Եուսուֆ Արթին պէյ :

Եագուպ փաշա իր մեծանուն հօր ամէն գեղեցիկ ձիրքերը ժառանգած Հայ և Հայ-Կաթողիկ հասարակութեանց մէջ փայլուն դիրք մը ունի այսօր և միանգամայն Հայկական Բարեգործական Միութեան ղեկ նախագահն է և որուն կենսագրութիւնը պիտի տանք :

Արթին պէյ ինչպէս լսինք թուրքերէն լեզուով շատ երկասիրութիւններ ունէր ելեւմտական և առեւտրական նիւթերու վրայ գրուած և ֆրանսերէնէ թարգմանութիւններ, որոնք անտեսական և ղիմուորական նիւթոց վրայ գրուած էին, ասոնք բոլորն ալ ապուած են Պուլազ՝ Գահիրէի մէջ առանց Նեղինալի և թարգմանչի անուններու :

Ֆրանսերէն գրած է տեղեկագիրներ և ծանօթութիւններ Փարիզու Ասիական ընկերութեան և ուրիշ ֆրանսերէն հանդէսներու համար :

Արթին պէյ բացի քաղաքական Պաշայի և ղիմուորական ֆէրիզի աստիճաններէն ունէր նաև շքանշաններ, աղտամաղակուռ Եիւսեմ իՖրիխաւ, Ֆրանսոյի Պատուոյ Լեգէոնի հրամանատար էր. Նէպոլեոյ Ս. Ֆրանչիսկոսի Մեծ Ժապուէն, Փորթուկալի Բրիտանի կարգին Մեծ Ժապուէն, Հոսովոյ Մեծին Գրիգորի Հրամանատար, Գերմանիոյ՝ Կարմիր Արժւոյն և Ռուսիոյ՝ աղամանդակուռ Ս. Աննայի Հրամանատար ևն. ևն. :

Վախճանած է 1859 Փետրուար ամսոյն 59 տարեկան հասակին մէջ՝ Գահիրէ, ուր թաղուած է Կաթողիկ Հայոց գերեզմանատան մէջ՝ Ի Հին Գահիրէ :

ԱՂԲԻԻՒՆԵՐ. — Արքի6 պէյ գրեց Եագուպ Արքի6 փաշա. — Բազմալիկայ 1896 Վեհեթիկ. — Մասեաց Արաւնի, Մասիս, Արաւոյս Արաւսեան 1859 ԵՆ. ԵՆ.

Մ Ա Տ Թ Է Ո Ս Ա Յ Վ Ա Տ Ե Ա Ն

1830-1876

Մատթէոս Այվատեան ծնած է Կեսարիոյ Մունճուսուն գիւղը 1830ին, 16 տարեկանին Պոլիս եկած է ուր երկար տակն մասնաւոր դասեր սուած է Խրիմեան Մկրտիչ վարժապետէն (ապա Եզս, և Կաթողիկոս) իր հօրեղբոր Յովհաննէս Այվատեանին (Սրվաճի Պաշիխ) տունը և 1851ի առնններն ալ յաճախած է Սահակեան վարժարանը :

Աշխատակցած է Սահակեան վարժարանի սաներու հրատարակած Բուրասուսն հանդէսին : Դպրոցէն ելնելէն վերջ տաւարական հրապարակը կրկնած է և տպարանի մը մէջ ծառայած է :

1851—58 և աւելի ետքը երկար տաններն աշխատակցած է Իւթիւ ճեանի Մասիսին գրեթով թատերական քրօնիկներ :

Ալգ. Սահմանադրութեան հաստատման տակն 1860ին գործոն դեր մը ունեցած է :

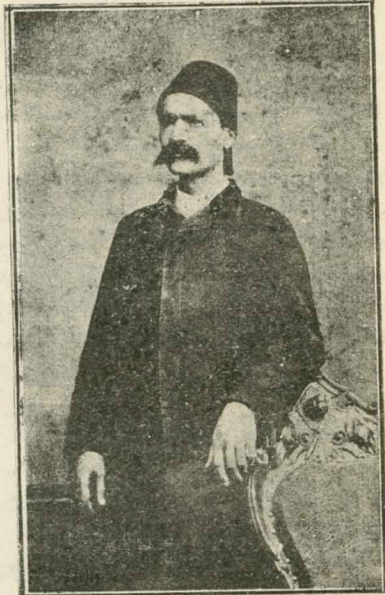
Ստան մը ուսուցչութիւն բրած է և 1863ին երբ Զարգարեան թղթավաճառատունը բացուած է նոն իրը անօրէն պաշտօնավարած է մինչև 1867 թուականը, որ տակն հրաժարելով Մ. Փրկչի նիւսնդանոցի տպարանին անօրէն անուանուած է :

1860էն մինչև իր մահը գրեթէ միշտ Կեսարիոյ թեմէն երեսօթխան եղած է և իրը ձայնակողման կարեւոր դեր մը ունեցած է ազգային գործոց մէջ :

1869ին Մանգուլեի էմփեար թերթին օգնական խմբագիրն էր, նոյն տարին Մանգուլե քարձրագոյն հրամանաւ դադարման դատապարտուեցաւ չնչին պատճառի մը համար, անմիջապէս ինք արածնութիւն ստացաւ Արարաս անուն թերթի մը (տես թիւ 302) որ հրատարակուեցաւ մինչև իր մահը երբեմն իր ուղղակի վարչութեամբը և երբեմն ալ ուրիշներու վարչութեամբ, եթէ Բ. Դուռը զայն դադրեցուցած չլլար, այս թերթը ընդհանրապէս կը տպուէր Գ. Զարգարեան տպարանին մէջ :

Այվատեան իր կուս խմբագրականներով և կարուկ տրամաբանութեամբը իրը լաւ հրապարակագիր ճանչցուած էր ազգին մէջ : Իր թերթը քանիցս խափանուած էր իր ընդդիմաբանութեան

և սուր քննադատութիւններուն համար, անգամ մը Օղսէն Խոճասարեանի նոր Գար թերթը դադրեցուցուած էր «Այսօր Հայ ազգին կայ ըլլալը հրաշք է» գրած ըլլալուն համար. Այվատեան Բ. Դրան այս արարքը քննադատելով լրագրական ազատութիւն քարոզեց կծու խմբագրականով մը որու մէջ բաւ «Եթէ ժողովուրդը հօտ մըն է, թերթերն ալ այդ հօտին պահապան չունենն են

300. — Մատթէոս Այվատեան

կ'ըսեն, վերցուր պահապան չունենն՝ այդ հօտը գալիբուն յափշտակութեան մասնեցիր», ան ալգ սութիւ Արարաս նորէն կը դադրեցուի :

Ուրիշ անգամ մը երբ Եւրոպական լրագիր մը ուշադրութիւն կը հրաւիրէր Հայոց վերջին թագաւոր Լեւոն Զ. ի սերունդէն Եւրոպա գրոնուող քանի մը անձանց նիւթական խեղճ վիճակին վրայ Այվատեան իր թերթին մէջ հետեւալը կը գրէր «Եթէ ամէն էսնափ իր անկեալը ինամիլու պարտական է թաղուսրոց եսնածն ալ թող իր անկեալները խնամէ», ու ան ալ նորէն կը դադրէր Արարաս :

1874—75ին Այլաստան անդամ էր Գուա-
սական Հարստահարութեանց Յանձնաժողովոյն
որ ի վերջոյ Ազգ. Երեսօրհանական ժողովոյն
մատոյց նշանուար «Տեղեկագիրը գուստական
հարստահարութեանց» :

1876ին Տրապիզոնի մօտ Շանա գիւղի մէջ
Հայ քահանայ մը՝ Հիւսէյին անուն հարիւրա-
պետի մը կողմէ անիրաւի ծառի մը կապուելով
կը ձեռուի և վրան ալ ջուր! կը թափեն, քա-
հանան ծանրապէս կը հիւանդանայ իսկ Պօլստ-

Այլաստան մահամերձ վիճակի մէջ առն կը
փոխադրուի ուր հիւանդ անկողին կը մտնէ,
միւս կողմէն հրաման կ'ըլլայ քննութիւն քա-
նալու, Արարւս 1876 Սեպտ. 21ին նորէն
կ'ըսկաի հրատարակուիլ, Հոկտեմբեր 18ին կը
կանչուին յիշեալ երեք խմբագիրներն, Մելիք-
եան Մկրտիչ և Մարգարեան Յովհաննէս, ան-
ձամբ կը ներկայանան Բ. Գուա ուրիշ իրենց
կը յանձնարարուի միւս չորեքշաբթի Տրապիզոն
մեկնելնին իսկ Այլաստան, հիւանդ ըլլալով չը

*Կարճ Գործարարական Կարգը զիստ իսկ ինչո՞ք փութաբար պէտք
էր հարկերու շարքէն զի ապր խնայելով իրենց ջրային իրաւունքը իսկ
յետ ինչպէս պարտաւորուի իրենց զի իրենց արժեքներէն իրենց կողմէն
պարտաւորութիւններ ստանալու իրենց իրաւունքը իրենց կողմէն
յետ իրենց զի իրենց իրաւունքը իրենց կողմէն իրենց կողմէն
500 ինչպէս իրենց իրաւունքը իրենց կողմէն իրենց կողմէն
ևս ինչպէս իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն :*

*Քանի որ Գործարարական Կարգը
Մատնան Ս. Գործարար*

*Յ. Գ. Կարգ. Տրապիզոն 5 Յունիստիստիստ իրենց իրենց կողմէն իրենց
քանի որ իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն
Կարգը իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն
յետ իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն
կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն
յետ իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն
իսկ իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն իրենց կողմէն :*

Մատնան Ս. Գործարար

301.— Մասքէու Ելլաստանի ձեռագիրը

կան մատուրը Մեծնուա, Արարւս և Հայրենի
արձաղ անք կ'ըլլան այդ դէպքին և կը գրեն այդ
մասին դատապարտելով Տրապիզոնի կառավա-
րութիւնը, ահա Արարւս բարձրագոյն հրամա-
նաւ դարձեալ կը դադրի և նոյն ժամանակի Ե-
պարքոս Մէնէա Բիւշտի փաշա կանչել կուտայ
Այլաստանը և թիկնապահներուն կը հրամայէ
զինքը ցմահ ձեռնել քանի որ այդ տեսակ դէպք
չէր պատահած և Այլաստանի գրադարութիւն
ըրած էր :

Արարւս այդ դէպքը գրելէն ետքը կառա-
վարութեան ուղարկութիւնը հրաւիրած էր և
այլեւս այդ տեսակ անդթութեանց վերջ մը
արուիլը պահանջած էր :

կարենալ գալուն անոր ալ բժիշկ մը կը դրկուի :
Յաջորդ չորեքշաբթի 26 Հոկտեմբեր Մելիքեան
և Մարգարեան Օսմանեան շահեանուով կը մեկ-
նին Տրապիզոն :

Տրապիզոնի մէջ քննութիւններն կը հաստա-
տեն Շանա գիւղի իրողութիւնը և ալլատ կ'ար-
ձակուին յիշեալ խմբագիրներն, բայց Այլաս-
տան կերամ ձեռնին աղբեկութենէն արիւն կը
թքնէ, և թէեւ կը տեսնէ Օսմանեան Սահ-
մանադրութեան հաստատումը, բայց չը կա-
րենալով ալլատիլ իր հիւանդագին վիճակէն
1876 Դեկտեմբեր 15ին Պօլսէն Բերայ ան-
ցած միջոցին Գուէ Գարալի : Մեծնուա վրայ
յանկարծամահ կ'ըլլայ : Յուզարկաւորութիւնը

խիստ փառաւոր կ'ըլլայ և ժողովրդին ստիպման տակ կը թաղուի Ղալաթիոյ Ս . Փրկչի եկեղեցւոյ բակը ուր չենք գիտեր ինչ դիտումով հիմայ լուրջովին անյայտացած է իր հողակոյտը , պէտք է ու անհրաժեշտ որ շիրիմ մը կանգնուի անմահացնելու համար իր յիշատակը :

Նոյն ատեն հրատարակուող Փռնոց օրաթերթէն կը քաղենք հետեւեալը .

«Մասնաշունչ և ուժգին հողմունք կը փչէին , յորդառատ անձրև հեղեղօրէն կը տեղար չորեքշաբթի օրը . բայց դարձեալ անհամար բազմութիւն ազգայնոց՝ դէպ ի Ղալաթիոյ եկեղեցին գունդագունդ կը դիմէր՝ վերջին յարգանք մը տալ սառուցեալ մարմնոյ մը , որ՝ Արարատ լրագրի արտօնատէր և խմբագրապետ Այվատեան Մատթէոս էֆէնտիինն էր , որ Տրապիզոնի վերջին ծանուցեալ անցից պատճառաւ անկողին իյնալէն յետոյ՝ վերջապէս չկրնալով դարման գտնել՝ փակած էր իւր աչերը :

Լացին և կուլան ամենքը , եկեղեցական և աշխարհական ամէն կարգէ անձինք : Գեր . Տ . Մատթէոս եպիսկոպոս Իզմիրեան՝ նոյն աւուր սուսուտուն Ղալաթիոյ եկեղեցւոյն մէջ յատկապէս Ս . Պատարագ մատոյց . Ս . Պատրիարք Հայր , և այլ ամէն կարգէ ու աստիճանէ եկեղեցական Հարք ներկայ էին ինքնարեքարար . ամենատխտուր դամբանականներ արտասանեցին Ս . Պատրիարք Հայրը , Գեր . Տ . Աորէն Արքազան , Չերազ Գասպար էֆէնտի և այլք . արտասուօք արտասանեցին և արատուօք լսեցին յուլարկաւորք : Այվատեան էֆէնտի մարմինը պարունակող սգասուեր դագաղն տարօրինակ շքեղ թափորով Ղալաթիոյ հրապարակներէն շրջադայեցունեցնէն յետոյ , ամփոփուեցաւ Ղալաթիոյ Եկեղեցւոյ բակը և գերեզմանը նոյն ինքն ժողովուրդը պեղեց ու փորեց գրեթէ մէկ ակնթարթի մէջ :

Անմիջապէս մասնաժողով մը կարգեցաւ , իւր կարօտ լծակցին և շորս որդւոց նպատակու համար :

Շիրիմ մը պիտի կանգնուի վրան , դարձեալ հանգանակութեամբ :

Պատմութեան թուղով՝ Այվատեան Մատթէոսի վրայ արժանն ու կարեւորն արձանագրել , կ'անցնինք մենք յոգւոց հանութեամբ , և զօշկելով թէ անմահ պիտի մնայ Այվատեան Մատթէոսի անունն ու յիշատակը :

Ահաւասիկ , Չերազ էֆէնտիի խօսած տակ խօսութիւնը :

Պարոննե՛ր :

Ի պատիւ այն անձին՝ որ իւր կենաց սուպօրէզը նախանձելի փռնքով մը կնքեց , մեր տխուր պարտաւորութիւնը կատարելէ շառաջ , կանգ սունունք պահ մը ու քիչ մը խորհինք : վասնզի այս դժգոհութիւնը մահուան՝ որ ամենուուս դիմաց վրայ կանդրադառնայ , կը վստահացնէ զմեզ թէ Այվատեան ցաւեր ունի , և այս դոց աչքերը ճարտասան շրթունքներէ տւելի պերճախօսութեամբ կը վկայեն թէ կանակներ ունի նա :

Եւ արդարեւ ամէն անգամ որ անհնչացեալ դիակի մը շուրջը գտնուինք , նորա կենաց ընթացքը ամբողջապէս կը պատկերանայ մեր աչաց առջեւ , և յայնժամ դիւրին կ'ըլլայ գուշակել թէ ինչ ակնկալութիւններ ունի նա , զորս կրննն ամբողջ ազգի մը կիցնայ պատկել :

Քրննք ուրեմն և Այվատեանը , մեր սիրելի բարեկամը , որ այդ ականաւոր անձերու կարգէն է :

Եւ ի՞նչ էր սա իւր բոլոր կենաց շրջանին մէջ : — Դաստիարակ , խմբագիր , երեսփոխան : — Այս երեք բառերը բաւական են ցուցնելու համար թէ Սա իւր կեանքը ազգին նուիրած էր : Ասոր վրայ յուելցնենք նաեւ բարուց ազնուութիւն մը , պատուաւոր , աշխատասէր ու գործունեայ կեանք մը , պարտականութեան զգացումն ունեցող , համոզմանը մէջ տկարութիւն ցոյց չտուող , և ամէն ազգային ինդրոց յուզման՝ ամէնէն առաջ իւր կարծիքն յայտնող գրուիւ մը :

Չեմ ուզեր նորա սահմանադրական կեանքը նկարագրել և զանազան առթի մէջ ազգին մատուցած անձնուէր ծառայութիւնները թուել , վասնզի ձեր մէջ ս'ով է այն որ չճանչնայ Այվատեանը և անոր կենաց պարագանները ինչ աղէկ չգիտնայ :

Ամէնքդ ալ կը յիշէք արդէն՝ Սահմանագրութեան վերաքննութեան միջոցին նորա կատարած արդիւնաւոր աշխատութիւնները , այն հանձարին հետ՝ որ ասկէ երկու շաբաթ յառաջ շիջու և որ Նահապետ Ռուսինեան կը կոչուէր :

Ռուսինեան և Այվատեան հաւասարապէս յարգելի , արժանի ազգային երախտագիտութեան , երկուքն ալ պատմութեան մէջ անցան փառաւոր էջեր գրաւելու :

Սակայն , Պարոններ , Այվատեան կտակներ ալ ունի :

Գիտէք դուք որ ձեր առջեւ տարածուած այս դիակը զո՞հ մ'է և այս զո՞հ շատ տխուր

ցուցած էր և անոնց արածագրութեանց յինչով, բողոքազիր մը պատրաստած էր իւր հարստահարիչներուն դէմ:

Այդ գիրը կարգաց ինձ, երբ իւր մահուան օրը դուրսը ծուկերով, երբուն քայլերով տունէն դուրս ելած ինձ պատահեցաւ, եւ երբ նոյն իրիկունը յանկարծ ինկաւ մեռաւ դեռ տուն չի հասած. անցորդք չի ճանչցան անոր ո՛վ ըլլալը և գրպանին մէջ գտնուած այդ բողոքազիրը միայն իւր ո՛վ լինելը յայտնեց:

Ահա՛ իւր կտակը, թէեւ չորս գտակներ ալ կտակած է ազգին, որոնք իրենց մատակարար հասակին մէջ պաշտպանութեան կը կարօտին, որպէս զի զարգանան ու իրենց հօրը կեանքը շարունակեն:

Ահա՛ իւր նուիրական կտակը զոր մեզ անկէ գործադրել, Այլատեանի դատը՝ որ ազգային գտաւ մ'է, մեր վրայ առնելով:

Աւտի կը փութամ յայտնել ձեզ իմ փափաքները որք, անշուշտ բոլոր ազգին ալ փափաքներն են, կատարելագոյն փտած՝ որ ձեր ամենուզ զգացումներդ կը ներկայացնեմ նա էրը՝

Կը փափաքիմ որ իրբեւ ճշմարտութեան նահատակ՝ եկեղեցւոյս մէջ թաղուի Մատթէոս Այլատեանի մարմինը:

Կը փափաքիմ որ ամենքս ալ մեծ Եպարքոսին արդարատէր զգացմանցը զիմելով՝ Այլատեանի հարստահարիչներուն պաշտօնանկութիւնը ու

պատիժը ինչորենք: Հայրենասէրն Միտհաթ, յօժարութեամբ անշուշտ պիտի կատարէ մեր փափաքը, իւր անկեղծ սահմանադրականութեան կենդանի տպոյցը մը տալով:

Կը փափաքիմ որ Այլատեանի որբերը ինամբու համար կառավարութենէն ամսական թուշակ մը ինգրուի:

Եւ ի՞վերջոյ, կը փափաքիմ որ հանգանդութիւն մը բանալով արձան մը կանգնենք յանուն Մատթէոսի Այլատեանի, ոչ իրբեւ հայրենասէրի կամ տաղանդաւոր ազգայնոյ, այլ իրբեւ կամապաշտ կառավարութեան յետին գոյնն:

Թո՛ղ բոլոր սահմանադրատէր Օսմանցիք — քանի որ այսպէս կոչուիլ սկսանք — առանց ազգի ու կրօնի խարութեան փութան մասնակցիլ սոյն գործին և անմահացնիլ Այլատեանի յիշատակը՝ որ մշանջնաւոր բողոք մը կը նշանակէ քրիստոսական վարչութեան ու անոյցորմ հաստահարութեանց դէմ:»

Իր հեղինակութիւնները. — Առաջնորդ քերականութեան հայերէն լեզուի. — 1863 Արարաւս լրագիր. — Ճառ ի սրտիւ մամուլոյ աշխատակորոսց:

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ. — Մասիս 1876, թիւ 1882, 1894, 1918, 1919, 1920. Փունջ թիւ 23—24 (1876). Մեմուա, Հայրեհիք 1876. — Իր գումար կեց Տ. Այլատեանի խիւ ետք եւն.

ԳՐԻԳՈՐ ԵՂԻԱՍԵԱՆ (Gregoire d'Elie)

1833-1911

Մեծանուն բարերար Գրիգոր Եղիսեան ծնած է 1833 Մասիս 25ին Պօլսոյ մէջ, իր ծնողքը Պարսկաստանէն գաղթած են և տեղւոյն երևելի ընտանիքներէն մէկուն կը պատկանին, իր հայրը խուսկի և իռէժի վաճառականութեամբ կ'ըբարդէր և երբ անգամ մը ապրանք բեռցած կը զրկէր, Րէշիտի մէջ փոթորիկի կը բռնուի և

իր ամբողջ հարստութիւնը կը կորսուի. Երուսաղէմ կ'երթայ և անկէց Պօլիս ուր կը ծնի իր Գրիգոր զաւակը, անկէց կ'անցնի Գահիրէ ուր Տարպ էլ Կէլէն գտնուող ՚ին դպրոցին մէջ (հոգևտուն) կ'առնէ Գրիգոր նախնական կրթութիւնը. իր դպրոցական ընկերներն եղած են Սառաֆ Միքայէլ (խլթիզամի մէջ), Գարրիէլ

Օղլու, ձեկաճիրճի պաշխ եղիա, Կարապետ Կալուստ եղիանանի ուսուցիչը եղած է Պետրոս Թամբրեկան Զմբուհայցին որուն երախտա գէտ եղած է մինչև վերջ, նոյն իսկ իր նորացեալ դաստիարակին գերեզմանը այցելելու համար Զմբուհիա դայած է: Հոգեառնէն ետք յաճախած է Համբրղըրնի Անգղիական վարժարանը ուր տարի մը միայն մնացած է, անկէ կ'անցնի Բէթա Պէշի Ecole des Langues լիսէն, ուրկէ շրջանաւարտ ըլլալով կը դիմէ Արտաքին գործոց նախարարութեան պաշտօնի մը համար, այդ ատեն Արթին պէյը զրգարտած էին թէ միբի

գործոց պաշտօնատան մէջ դորձ մը դանուէն, կը յանձնարարէ Ռուսական հիւպատոսարանին: Պ. Պոկաի հիւպատոսը սիրով կ'ընդունի և կ'անուանէ զինքը թարգման քիչ ետք, Խրիմի պատերազմին, քօնսուսաները կը դադրին և ինքն ալ անպաշտօն կը մնայ, 1878ին քանչէլէր կ'անուանուի Ռուսական հիւպատոսարանին, պաշտօն՝ որ կը վարէ մինչև 1880, իսկ անկէ ետքը մինչև 1887 իբր Vice Consul (փոխ հիւպատոս) Եգիպտոսի Պ. Լակոպսքիի յաջորդելով: Իր այդ պաշտօնին մէջ կարգ մը կարեւոր գործառնութիւններ իր ձեռքով եղած են՝ նախկին հիւպատոս Տը Լէքսի ժամանակ, ուրկէ շատ սիրուած է իր զիւանազիտական արտակարգ սովորութեանը համար:

305. — Գեղար Եղիանանի երիտասարդութեան պատկերը

ապրանքները ծախած և մտած է, որու վրայ Արթին պէյը բանտարկուած էր Ալէքսանտրիա և անկէ փախած էր Փարիզ, իսկ Արթին պէյի եղբայրը Խոսրով պէյ ալ Chef de Cabinet էր: Եղիանան Խոսրով պէյի կը դիմէ պաշտօն մը ձեռք անցունելու համար, այս վերջինը շատ կ'աշխատի լայց իրեն կը պատասխանուի թէ — մենք հայերուն ծառերը արմատախիլ ընել կ'ուզենք դուք կ'ուզէք որ ծիւրը խնամէք:

Այն ատեն պաշտօնատուէնները զատ զատ չէին ալ ամէնը մէկ կը գտնուէին փոխարքային պալատան մէջ:

Խոսրով պէյը յուսահատ՝ Եղիանանի արատքին

Պատուուած էր Շիր Խուրչիա կարմիր ժպաւէնով և Չրդ աստիճան կանտոնչ՝ ժպաւէնով, Մէճիսիյէ Չրդ, Օսթանիյէ Յրդ, Մօնթէնէկրօ Տանիէլօ պատուանշանին Յրդ աստիճանով, Շըվալիէ Տէլլա Քուսօնէ ա'Իթալիա, Մէնթ էսթանիսաղաս Ռուսական Յրդ աստիճան, Քրուս Բուժ տը Բիւսի. և ըն. և ըն.:

Անդամ էր Sociéte de Nofrage de Baltique և de la société de Croix Rouge de Russie.

Գրկոյր Եղիանան իշխաններու և պետական անձնաւորութեանց հետ լաւ յարաբերութիւններ ունենալով կրցած է օգտակար հանդիսանալ իր համայնքին:

1863ին Գաւառական ժողովոյ անդամ, ատեն մ'ալ Քաղաքական ժողովոյ անդամ և Ատենապետ, նաև Բարեգործական Միութեան կեդրոնական վարչական ժողովոյ անդամ էր:

Ինք եկեղեցապէս ու բարեպաշտ. չուրջաւ և չաթալթալ նուիրած է Գահիրէի եկեղեցւոյն և ի յիշատակ իր Հնազանդ աղջկանը 2 գեղեցիկ պատկերներ շինել տուած է: Մարմննայի եկեղեցին նորոգած և եկեղեցական պիտոյքները հոգայած է:

Հնազէտ ու հետաքրքիր՝ իր տան մէջ ճօխ թանգարան մը ունէր:

Մեր անձնական մէկ տեսակցութեան մէջ կեանքէն ծանձրացած էր, հիւանդ էր և բան չէր կարող ուտել, կեանքը դառն էր իրեն համար հակառակ իր ճօխութեան, մասնաւանդ իր աչքերը լեցան երբ յիշեց իր վաղամուսիկ աղջիկը: Կը խորհէր նոր կտակ մ'ալ ընել ի նպաստ Հայ որդերու Հ. Բարեգործական Ը. Միութեան ձեռքով ու որպէս զի հաստատուն հիմերու վրայ զբուի, Յրանապէն բերել տուած էր ժա-

«ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ»ի սոյն երկու հատորներուն մէջ ամփոփուած են 116 Հայ երեւելիներու կենսագրութիւններ և 300ի չափ լուսանկարներ, ձեռագիրներ, գրութիւններ, նմանահանութիւններ. ևլն. ևլն.:

«ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ»ի Գ. և Դ հատորները պրակ առ պրակ լոյս կը տեսնէ ամէն ամիս 1912 Յունվար 1էն սկսեալ: Կարելի է բաժանորդագրուիլ սոյն երկու հատորներուն 54 դր. թուրքիոյ իսկ 60 լրջ. արտասահմանի համար կանխիկ վճարելով:

Իւրաքանչիւր պրակը կը ծախուի 100 փարայի: Դիմել Կ. Պոլիս հրատարակչին Վ. և Պ. Զարդարեան եղբարց, Գահիրէ հեղինակին Վ. Գ. Զարդարեանի (Ապա իւր Ազիզ էլ Քալաշի փողոց թիւ 5) և կամ Սուրէն Զազմագճեանի Քաֆէ Շիշա:

Ալէքսանտրիա՝ Յ. Ղազիկեանի և Օ. Գափանճեանի: Գոսթըն՝ Լ. Օտապաշեանի:

ՄԵՐ ՎՃԱՐՈՂ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐԸ

			Դրջ.
			12,786
156.	Գեր. Վահրամ Եսս. Մանկունի	4	հատոր 108
157.	» Եղիշէ Ծ. Վրդ. Գալֆաեան	Գ. և Դ	» 54
158.	» Սարգիս Վրդ. Աճէմեան Երուսաղէմ	4	» 108
159.	» Աշոտ Վ. Սարգիսեան Երուսաղէմ	4	» 108
160.	Արժ. Հմայեակ Քհն. Վարժապետեան Մարաշ	Ա. և Բ	» 60
161.	Տեարք Խաչատուր Գանգաշեան Երուսաղէմ	4	» 108
162.	» Քերովրէ Փափագեան Ատանա	4	» 108
163.	» Բիւզանդ. Խոշեան Օրտու	Բ	» 30
164.	» Գրիգոր Ներսէսեան Բրովիաէնա	Բ, Գ. և Դ	» 90
165.	» Երուանդ Ասատուր Տէօվրէի	Գ	» 30
166.	» Խաչիկ Գէորգեան Պոլիս	4	» 108
167.	» Կ. Տէր Աւագեան Պրիտճբորդ	Ա. և Բ	» 60
168.	» Նշան Ղուկասեան Պոլիս	4	» 108
169.	» Աշոտ Տամկաճեան »	4	» 108
170.	» Գրիգոր Աբգարեան »	Գ. և Դ	» 54
171.	» Մինաս Ծալեան Գահիրէ	Ա. և Բ	» 60
172.	» Ստեփան Տամատեան Հելլոբօզի	Ա. և Բ	» 60
173.	» Արուաշէս Նեաուրեան Գահիրէ	Ա. և Բ	» 60
174.	» Ներսէս Նեաուրեան Գահիրէ	Ա. և Բ	» 60
175.	» Ա. Քիրիշեան Գահիրէ	Ա. և Բ	» 60
176.	» Յովհաննէս պէյ Մատթէոսեան Գահիրէ	4	» 108
177.	» Կարապետ էֆ. Մատթէոսեան Գահիրէ	4	» 108
178.	» Վահէ Վարժապետեան Հապէշխան Տիտէ Տալուս	4	» 108
179.	» Պետրոս Վարժապետեան Հ. պէյխան Ատիս Ապագա	4	» 108
180.	» Յովհաննէս Ալէքսանեան Օմողուման Սուլայան	4	» 108
			14,868

ՎՐԻՊԱԿ. Յիշատակարանին 22րդ թիւին կողքին վրայ մեր կամքէն անկախ պատճառներով հղած վրիպակները կ'ուղղենք:

Գահիրէէն Տ. Յովհաննէս Աղամեանն է որ 2 օրինակ Յիշատակարան նուիրած է մին Վանայ Երամեան Վարժարանին և միւսը Կսող անապատի վանքին:

Վճարող բաժանորդներու ցանկին մէջ փոխանակ Դաւիթ Ծ. Վրդ. Տէտէեանի պիտի ըլլայ Դաւիթ Ծ. Վրդ. Տէրտէրեան: